



Halval ilmal mitu nime

„Kui sa ilmast õpetust saad, küll sa siis targemaks lähad,“ ütleb Tori vanasõna. Seda pidid nentima ka Eesti elanikud tänavu 27. oktoobril, kui meid tabas ootamatult tugev torm. Just eba-meeldivate ilmaolude kohta on meil palju erilaadseid nimetusi. Iseäranis rikas sõnavara pärineb meie esivanematelt.

Ain Kallis

Ilm on selline sõna, mida öeldes on kõik äkki täis ootamatust või avarust,“ on väitnud Kagu-Eesti kultuuritegelane Kauksi Ülle.

Tõepoolest on raske uskuda, et teistes keeltes oleks ilma kui pide-

valt muutuva atmosfääri oleku, maa-
kera koos seda asustava inimkonna
või maapealse elu vms kohta kasu-
tusel üks ja sama sõna! „Ilm“ tähendab
meie keeli ka teatavaid nähtusi
tervikuna, omaette süsteemina: näi-
teks *välisilm*, *vaimuilm*. Vähemalt on
nõnda „ilma“ defineeritud eesti keele

seletavas sõnaraamatus.

Kirjanik Mark Twainile on eksli-
kult omistatud lause: „Kõik räägivad
ilmast, kuigi keegi ei tea, mis see on“.
Temalt on pärit hoopis järgmine mõte:
„Kliima on see, mis on kogu aeg, ilm
aga see, mis püsib paar päeva“.

Kliima ja ilma mõistet saab piirit-
leda ka teisiti, näiteks „Kliima on see,
mida ootame, ilm see, mida saame“
(meteoroloog Edward Lorenz). Ilm
määrab selle, mida hommikul selga
paneme, kliima aga meie ostud suveks
või talveks.

Märksa teaduslikum on niisugu-
ne määratlus: „Kliima on pikaajaline



◀ Mida aeg edasi – sügisest talve poole –, seda pimedamaks ja hallimaks meie loodus muutub. Sestap on esimene lumi alati oodatud: see lisab vajalikku valgust. Vanarahvas on esimese lume kohta öelnud näiteks *kirmetis*, *räävetis*, *virik*, *uutsetis*, *uitsed*, *uide*

vaid kojamehi, ei jää nad sõnakasutuse poolest kuigi palju alla. Nii mõnigi väljend ei kannata paraku trükimusta, sest nagu hästi teame, tuleb lumesadu alati ebameeldivalt järsku, isegi talvel.

Ent kui võtta appi Andrus Saareste mõisteline sõnaraamat [3], leiab kõigile talvistele ilmanähtustele meilgi rohkesti sündsaid nimetusi.

Lumi on teatavasti tillukeste jääkristallide kogum. See sajab kui lauslumi, hooglumi, teralumi või lume-kruubid. Lume ja vihma segu on *lörts* (ametlik nimetus), *lopp*, *lops* (ei ole lätikeelne!), *lodu*, *lontse*, *hüül*, *läpp*, *mölts*, *heide* või *lobjakas*, mis on kõige tuntum. Peenike, tuhkjas ja kuiv lumi on kas *kidu*, *mult*, *pihu* või *räbu*. Kui sajab laia pehmet lund, siis kutsutakse nähtust *pärtsiks* (*parts* on aga lume ja jää segu).

Esimese lume kohta öeldakse *kirmetis*, *räävetis*, *virik*, *uutsetis*, *uitsed* või siis *uide*. See sajab *räätsakate*, *helveste*, *ebemete*, *kübemete* või lausa *lätakate* või *lumekäkkide* kujul. Vana lund kutsuti Saaremaal *vaelumeks*. Kui sadanud lumi jääbki maha, siis on tegu *igilumega*. Viimati juhtus see jääajal.

Kirev sõnavara õhuliikumise kohta.

Ilmateadetes pööratakse kõige rohkem tähelepanu temperatuurile, sademetele ja tuulele. Eesti on mereäärne „tuulepealne“ maa, nõnda on meil palju nimetusi just õhuliikumise kohta.

Tormi kohta öeldakse *maru*, *raju* ja *möll*, vähem on kuuldud sõnu *urrik*, *päru* ja *tomin*. *Hingetorm* ja *hingetuul* ei olnud varem sugugi luulelised mõisted, vaid tähendasid kõva möllu, mis ähvardas hukuga. *Tormipaast* on aga aeg, kui merel valitseb pikalt tuulevaikus.

Tuul ise võis olla *raju* (köva), *lõustjas* (äkiline), *vahe* või *vihe* (terav), samas *vinu* või *nuru* (kerge, tasane). Wiedemanni sõnaraamatu järgi

tähendanud *nohin* väga mahedat tuult. Kuusalu kihelkonna kalurid teadsid tuulel olevat hulka varjundeid: *ahav* (vinge, kõle), *sähke* (vali), *kiher* (keerutav), *hiiver* (õige kõva).

Meteoroloogias kasutatakse termineid *tuulepuhang* ja *iil* (tuule kiirus mõne sekundi jooksul). Sadakond aastat tagasi pruugiti veel selliseid sõnu nagu *tuhing* ehk *tuhin* (tugev puhang), *iisk*, *pistang*, *lebu* ja *pissatus*. Väga äkiline tuulehoog oli *nuust*.

Pagid on tugevad, mõni minut kestvad tuuleiilid tavaliselt äikesepilve ees. Kuigi Andres Tarandi sõnul olevat Ado Grenzstein ilusa sõnapaari *äkiline tuuletõukamine* leiutanud trombi jaoks, sobib ta paremini iseloomustama pagisid. Näiteks 1890. aasta juunis murdis „äkiline tuuletõukamine Doome mäel puid“.

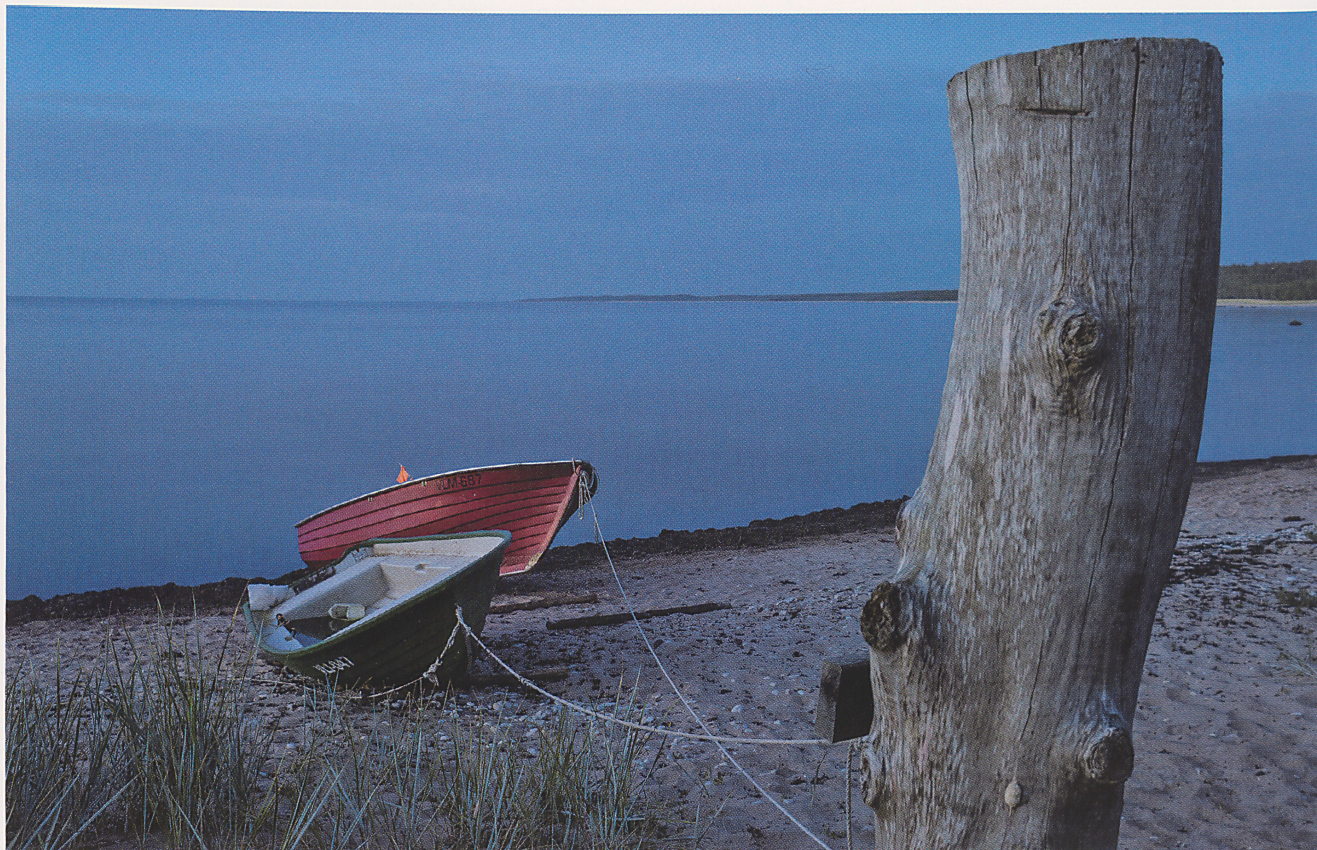
Tornaadode sageduselt pindalaühiku kohta on Eesti jõudnud Euroopas vast esimese viie riigi hulka. Arvatavasti esimesena eesti trükisõnas esitas *tornaado* kohta mitu sünonüümi Otto Wilhelm Masing 1818. aastal raamatus „Pühapäeva vahelugemised“ (*vessipask* ehk *veepüksid*) ja 1821. aastal Maarahva Nädalalehes, kus ta teatas, et kahe hukkunud laeva puhul oli tegu „*tulispea* ja *merre jännestega*“ (täendus: mere ja laeva rahvas nimmetavad seda *merre* ehk *tule jänne-seks*, mis *tulispask* merre peal vet sambas üleskeritab“.

Huvilistel soovitatakse tornaadode nimetuste kohta lugeda peatükki monograafias „Eesti tornaadod“ [4]. Keeristormil on meie aladel rohkem nimetusi kui eskimotel lume kohta, vähemalt üle neljakümne, näiteks *tuulispask*, *tuulispea*, *tuulekeere*, *-pööre*, *-pöörus*, *-püks*, *tuulekaar*, *-keerd*, *-händ*, *-saabas*, *pöördtorm*, *keriv torm*, *tuulesammas*, *tuulispäss*, *keeraspea*, *vihur*, *vihelik*, *viherik*, *keerelus*, *tulilakk*, *keerend*, *keerastik*, *tuulispill*, isegi *orkaanilaadne torm*.

ilmade režiim, mille määrab paikonna geograafiline asend“. Ilma mõiste on kliimast palju selgepiirilisem. Meteoroloogias mõistetakse ilma atmosfääri seisundit antud momendil, mida iseloomustab ilmaelementide kompleks: temperatuur, tuul, niiskus, õhurõhk, sademed, pilved jm. Igal ilmaelemendil omakorda on palju rahvapäraseid nimetusi.

Lume kohta võiksime pruukida hulganisti nimetusi. Kõik on kuulnud, et eskimotel on lume kohta mitukümmend nime, näiteks *apun*, *nutaryuk*, *qanuk*, *qengaruk*. Nende sõnade umbkaudne tähendus on 'sadanud lumi', 'värske lumi', 'lumehelvest' ja 'lumevall'.

Kui kuulata meil tänavaid rooki-



Mereäärse rahvana on meie esivanematelt pärit omajagu sõnu tuule ja tormi kohta. Näiteks *tormipaast* on aeg, kui merel valitseb pikalt tuulevaikus

1924. aasta õperaamatus on Tartu sünoptik Woldemar Kurrik nimetanud maismaal kohatavaid „suurejõulisi keerdtuuli“ *trombideks* ehk *tuulelohedeks*, veekogude kohal aga *lohemadudeks* [2].

Üht tuulispara nimetust, *ebajalga*, on Marie Under kasutanud ühe oma ballaadi motiivina: see on nõia hing, mis liigub edasi pöörise kujul. Sirje Kiin on kirjutanud: „Siin on taas leidlikke, dünaamilisi kujundeid („küljeli on mets“), mis loovad erakordselt liikuva sõnapöörise tuulispara kujutamisel“ [1].

Sama poeetiliselt on kujutatud 1887. aasta pööristormi ajalehes Saarlane (11.01.1888): „Sõrvest. Imelik nähtus. Jaanikuu 23. päeval lugenud Mäebe kõrtsi emand omas kambris, ja sääl kõrtsi lähedal ühes uudes majas, mis Sääre mõisa järele, lugenud üks neiu raamatut. Sel ajal tulnud postmaanteed mööda üks naisterahvas ja hüüdnud: „Tulge vaadake *vihelikku* või *tuulispead!*“

Kõrtsi emand ja neiu tulnud

mõlemad vaatama ja näinud, kuidas põhja poolt üks luige kujuline lind ilma tiivadeta ja ehmeteta õhus tulnud. Kael olnud tal käsivarre pitkune ja selle otsas üks kõver kongis nina, saba olnud tal labida moodi. Kõrtsi emand ütelnud: „Näe raibet, mis sugune vihelik“, ning selle järele pidanud vihelik nende pääle laskma, kuna nad kõrtsi ette kojasse jooksnud.

Pääle selle läinud nad jälle vaatama, siis näinud nad, kuidas see linnu kujuline koll sauna lähedal pere õue läinud, kus ta oma tempusid hakkanud tegema. Vana peremees jooksnud suure teibaga tema järele ja tahtnud teda lüüa, aga ei ole saanud. Läänud selle pere samblaga kaetud katusele ja lõhkunud seal sambalaid nii ülespoole, et õue kohast taeva alune must olnud. Siis on ta uue maja korstnast sisse läinud ja seal hirmsal viisil kolistanud, nii et maja katus kõige nõumpuudega kerkinud; kõik majad ja ümberkaudne ringkond olnud prügi ja tolmuuga üsna pime.

Siis läinud ta ühe vana maja sisse,

kus ta väravad praginal lahti ajanud, maja ja katust vintsutanud, viimaks rehe rabatis pingi välja toonud, millega ta sauna mehe naisele selga virutanud, ning tahtnud teda kaevusse visata. Kaks naabri naist, kes seda janti eemalt näinud, kokkunud nii ära, et teine neist maha kukkunud. Nõnda siin ja sääl möllates on see tuule koll mürades läbi metsa läinud, nii et puud kahekorra olnud. Nädal hiljem on jälle üks suur tuulest kokku keeratud tolmu sammast seitsammast kõrtsist mööda Mõntu poole edasi läinud“ [4]. ■

1. Kiin, Sirje 2011. Marie Under. Tammermaat, Tallinn.
2. Kurrik, Woldemar 1924. Meteoroloogia. Loodus, Tartu.
3. Saareste, Andrus 1958–1968. Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Kirjastus Vaba Eesti, Stockholm.
4. Tarand, Andres; Kallis, Ain 2017. Eesti tornaadod. Sari „Roheline Eesti“. Varrak, Tallinn.

Ain Kallis (1942) on meteoroloog ja klimatoloog, Eesti keskkonnaagentuuri peaspetsialist.